

ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИЙ КОНТЕКСТ ТЕОРЕТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ

Розглядаються концептуальні аспекти формування теорії культурної політики в постмодерністській парадигмі. Визначено актуальні політичні смисли культури в контексті інтерпретації влади теоретиками постмодернізму.

Ключові слова: *постмодернізм, культура, влада, культурна політика.*

Рассматриваются концептуальные аспекты формирования теории культурной политики в постмодернистской парадигме. Определены актуальные политические смыслы культуры в контексте интерпретации власти теоретиками постмодернизма.

Ключевые слова: *постмодернизм, культура, власть, культурная политика.*

The article discusses the conceptual aspects of the formation of the theory of cultural policy in the post-modern paradigm. Identified current political meanings of culture in the context of interpretation of power theorists of postmodernism.

Key words: *postmodernism, culture, power, cultural politics.*

Усвідомлений на початку 80-х р. ХХ ст. як загальнокультурний феномен, постмодернізм став специфічним напрямом і в соціогуманітарних науках, відіграючи роль їх своєрідної теоретичної саморефлексії [6, 13, 14]. З огляду на масштаби змін, які відбулися в сучасних теоріях суспільства та культури, постмодерністський підхід можна вважати своєрідною «страховкою» науки в її виході за межі класичних схем та підходів. Утвердження постмодерністської парадигми не тільки збіглося в часі, а й певним чином зумовило ренесанс ідеї культури в соціальних науках. Однак трансформація наукових методологій упродовж останньої третини ХХ ст. свідчить про суттєві зміни в сприйнятті культурних феноменів та способах опанування їх смислами. Відбувається фундаментальний перехід від теоретичних схем, спрямованих на досягнення ефекту визначеності та зрозумілості, на вибудовування ієрархічної цілісності — до інтерпретативності, фрагментарності, перенесення уваги на мікрорівень суспільної практики, до спонтанності проявів духовності та внутрішнього світу людини [8, 9]. У соціально-філософському контексті культура стає прикладом незбагненності, набуває ознак містичності, езотеричності, що певною мірою нівелює підвалини аксіологічності. Затребуваними стають нові теми та нові контексти. Формування специфічних культурних рис, співіснування традицій та інновацій, співвідношення і взаємозалежність колективної та індивідуальної свідомості в культурній практиці розглядаються в контексті питань, пов'язаних з глобалізацією, проблемами способів пізнання, відповідних розмаїттю культурних

практик сучасної людини. Виникнення нових видів «реальностей», зумовлених новими технологіями, актуалізувало знакові та комунікаційні аспекти культури, зокрема проблему «іншого» [1, 10]. Зі звуженням етнічного поля неписьмених народів інтерес антропологів зміщується до субкультурних утворень сучасних суспільств, зокрема гендерних груп, релігійних громад, етнічних меншин тощо. Постмодерн, який передбачає відмову від ідеального, єдиного, кращого на користь всеосяжного плюралізму, потребує визнання самотності кожної культури в її географічних, історичних, соціальних, психологічних проявах.

Постмодерністський світогляд ґрунтується на досвіді критиків раціоналізму, ідеї цілісності культури і взаємозв'язку культур Сходу і Заходу, стверджувалася єдність людини і природи. Його утвердженню посприяли настанови культурно-історичного релятивізму попередніх часів (О. Шпенглер, П. Сорокін, В. Дільтей та інші), з його наголосом на ціннісній рівності культур, що внеможливило визначити той ідеал, який був би притаманний усім культурно-історичним типам соціальних систем. Затребуваними є здобутки психоаналітичного підходу, пов'язаного з ім'ям З. Фрейда та його однодумців. Згідно з їхньою інтерпретацією, культура пов'язана із «сублімацією»: формуванням «Я» за допомогою обмеження підсвідомих імпульсів. Спроцено формулюючи теоретичну психоаналітичну позицію можна сказати, що культура є простором трансформації інстинктів, саме тому суспільство виділяється з природи. Сконцентрована в понятті «над-Я» фрейдівська регулятивна модель культури згодом доповнилася ідеями «колективного-несвідомого» або «архетипу» К. Юнга, що створило новий формат для аналізу культурних явищ. Загалом психоаналіз, який уже давно пережив свій пік популярності як терапевтична методика, усе ж продовжує жити постмодерну теорію та практику. В подальшому ці ідеї набули висвітлення, наприклад, у працях М. Фуко з його теорією дисциплінарної влади. Своєрідним парафразом марксизму та психоаналізу стала концепція «шизоаналізу» Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі, стрижнем якої є порівняння людського несвідомого з так званою «машиною бажань» (виробництвом). Їм же належить «авторство» ідеї «різому» як спроби перекодувати цілісність у напрямі її нелінійності.

Неабиякий вплив на постмодерну думку справив Ф. Ніцше з його уявленнями про культуру, як внутрішньо суперечливий образно-символічний простір протиставлення ірраціональної стихійної діонісійської, гармонійної і упорядкованої аполлонівської основ. Своєрідною є культура з позиції екзистенціалізму, який знайшов відгук і в російській містичній філософії. Теза про те, що культура визначається лише межами людського, передбачає не тільки взаємозалежність обох смислів, а й певний принцип їх реалізації. Культура, як утілення свободи, творчості, духовності, уможливило індивідуальний

шлях людини. Звернення до проміжних, непевних психічних станів дублюється в інших аспектах, зокрема в зверненні до пошуку сутнісних характеристик людини й основ культури до внутрішньо динамічних феноменів, наприклад, «гри» в інтерпретації Й. Гейзинги. Культурна практика в постмодерних репрезентаціях демонструє ще одну суттєву ознаку — невимовність, що по-своєму доводять М. Гайдеггер, А. Камю, Ж. П. Сартр. Замість безплідних спроб раціонально описати екзистенційний досвід вони пропонують шлях переживання.

Інший аспект постмодерності пропонують структуралісти та постструктуралісти, які ґрунтуються, зокрема, на піонерських теоретичних розробках М. Бахтіна про контекстуальність культури та діалог як спосіб її існування. В структуралізмі культура моделюється як складна ієрархічна знакова конструкція. Постструктуралісти, пропонуючи заміну конструкції деконструкцією, звертаються до контексту, проміжних станів, інтертекстуальності. Прагнення вийти за межі структури дало краще розуміння функціонування структури, зумовило її критику, необхідність переосмислення звичного змісту форм та станів. Так, безкінечність текстів, що утворює постійний діалог, перетворюється на «інтертекстуальність» Ю. Кристевої, яка позбавляє текст тягара однозначності [11]. Завдяки пост-структуралістам багато слів і понять набувають нових смислів, створюються словесні конструкції, які покликані зафіксувати нові смисли, що винайдені в сталих формах. Зокрема Р. Барту належить ідея про «смерть автора», коли реальність уявляється системою знаків, яка потребує її ре-інтерпретації, а не авторської творчості [3]. Проект ігнорування або подолання об'єктивістських схем та теорії, пов'язаних з наративами, пропонує Ж. Дерріда в своїй концепції деконструкції: розтину попереднього культурного досвіду як умови конструювання нової реальності [7]. Справжнім бунтом проти звичних форм легітимації свідомості є ідея подолання «метанаративу», «метаісторії», «метадискурсу» Ж.-Ф. Ліотара [12]. Постмодерністи по-своєму осмислили ті явища, які реально впливають на сучасну культурну практику, зокрема засоби й ефекти візуалізації та віртуалізації. Наприкінці 80-х рр. Ж.-Ф. Ліотар звертається до ідеї заміни реального світу комп'ютерною ілюзією. Водночас набуває поширення концепт «симулякрів» Ж. Бодрійяра [4]. Межі культурних полів реального й ілюзорного (віртуального) стираються в працях С. Жижека, котрий заявляє про те, що для сучасної людини справжньою реальністю є «реальність зображень», породжена екранною культурою та іншими феноменами.

Культурна реальність постмодерну — це дзеркало того, що є наслідком глобалізації та тотальної технологізації свідомості. Це практика суцільного змішування та гібридизації мов, образів, знаків різних країн і народів. Культура, водночас з нею і свідомість набувають ознак нового універсалізму, який долає будь-які обмеження та виділення і відповідає транскультурності соціального простору. Процес

інкультурації відбувається за допомогою ілюзорних ретрансляцій: через екран телевізора, монітор комп'ютера, рекламні банери. Згідно з принципом діалогічності культури минулого, сьогодення і, навіть, майбутнього, суміщаються в єдиній перспективі. Людина набуває можливості вибору щодо будь-якої культури як «своєї», сприйняття її досвіду і реалізації в ній. Постмодерністська свідомість ігнорує оцінки, ієрархічності, еталони, внаслідок чого стираються універсальні етичні принципи, норми і правила. У такому разі більше немає модерністського прагнення до порятунку суспільства, його вдосконалення за допомогою освіти та науки. Культура сприймається як така, що не підлягає об'єктивації, але, водночас, об'єднує людей у соціумі й утворює загальний культурний простір. Її репрезентації втрачають визначеність та завершеність. Культура перестає бути чимось очікувано знайомим. Вона є, радше, простором «проявлення» змісту для пошуку нових способів інтерпретації, нового бачення сенсу культурної практики. Девальвація донорської функції автором передбачає підвищення ролі «споживача»-реципієнта, котрий стає співучасником процесу вибудовування сенсу культурних явищ. Епоху постмодернізму можна з повним правом слідом за М. Фуко назвати ерою «народження читача». Активізуючи потенції, приховані у творі, читач компенсує неочевидність змістової структури «культурного тексту» та розмитість інфраструктури контексту.

Отже, попри відсутність загально визнаного смислу поняття «постмодерн», можливо, і завдяки цьому сформувався своєрідний стиль мислення, характерними ознаками якого є принциповий плюралізм та відсутність єдиних критеріїв істини; критичне ставлення до раціоналістичних ідеалів універсалістського бачення реальності, зосередженість на локальній ефективності пізнання. Руйнування звичного ставлення до світу передбачає переосмислення здавалося б уже давно вирішених питань та сталих світоглядних конструкцій. Потенціал узагальнюючих наукових метафор та об'єктивістських концепцій, які претендують на відповідність дійсності, можна вважати вичерпаним. Утратили свою пояснювальну роль ідеї цілісності суспільства, єдності та системності культурних процесів, їх історичності та нерозривності. Одним словом, сталі наукові методи пізнання культури виявляються лише частково затребуваними сучасними дослідниками. Культура не є субстанційною категорією і будь-яке намагання стверджувати зворотне призводить до виникнення теоретичних проблем, які не можуть бути вирішені в цій науковій парадигмі. Проблема полягає в тому, щоб відійти від заздалегідь заданих характеристик культури, уникнути приписування їй неприродних смислів, які органічно виявляються в інших контекстах.

Принципова незадовільність існуючих виділень культури, крім суб'єктивних, має й об'єктивні причини, будучи показником фундаментальної значимості її для соціального буття. Те саме стосується

феномену влади. Оскільки обидва поняття зазначають сутнісні аспекти соціального, є підстави для припущення щодо їх фундаментального зв'язку між собою. Водночас, практика використання слів «культура» та «влада» і на побутовому рівні, і в науковому контексті значною мірою зумовлена ментальними традиціями певних суспільств та окремих соціальних груп. У вітчизняній соціогуманітарній літературі обидва поняття розглядаються або окремо, або у взаємозалежності, або в протиставленні, що відображається у формулі «культура і влада». Утім, виходячи з природи влади, очевидно, що вона неможлива поза і без культури. Так само і культура: як соціальний феномен вона не існує поза межами владних відносин. Визначальними в сучасному тлумаченні проблеми взаємозалежності культури і влади є фундаментальні філософські виклади М. Хайдеггера, Т. Адорно, М. Хоркхаймера, Г. Маркузе, Ж. Дерріди, які сформували підвалини неklasичного соціального теоретизування. Не маючи наміру аналізувати всі або навіть найвпливовіші концепції влади, обмежимося нагадуванням лише тих ідей, які набули широкого застосування в науковому осмисленні владних проявів культури.

У цьому контексті заслуговують на увагу концепції ієрархічної влади Е. Дюркгейма, дисциплінарної влади М. Фуко, символічної влади П. Бурдьє. Для Дюркгейма влада є втіленням соціальних відносин, точніше способом впливу на поведінку. Основа влади — обмін, в процесі реалізації якого виявляються різні позиції учасників. Одні — чинять вплив, інші — у разі наданої послуги ідуть на поступки і демонструють покірність. Тобто складається ієрархічність як системна основа влади [5]. М. Фуко також не задовольняв варіант розгляду влади через юридичні категорії, як такий, що є статичним, одностороннім і спрощеним [17]. Неочевидними залишаються різноманітні владні відносини, які пронизують усе сучасне суспільство і не стільки обмежують свободу, скільки породжують певні типи діяльності та комунікації, визначаючи зміст суспільного життя. Фуко вважає, що владу не обов'язково слід сприймати у зв'язку із функціонуванням держави. Владні відносини простежуються крізь виховну діяльність, сімейні відносини, способи пізнання людини і суспільства. Отже, Фуко усвідомлює владу в усьому розмаїтті відносин сили, які не обов'язково концентруються в якомусь місці та мають свій епіцентр. Влада не є структурою або інститутом. Вона відтворюється в усіх соціальних відносинах: економічних, пізнавальних, сексуальних, стаючи їх конституюючим елементом. Тому реалізація влади передбачає не послідовність у досягненні заздалегідь визначених цілей, а множини конкретних рішень, які утворюють подобу цілісності й концептуальності. Проте владні стосунки є анонімними, оскільки складно знайти тих, хто саме їх прагне. Влада породжує опір, але він є хоча і протилежним, але необхідним її полюсом. Подібно до тотальності влади, опір теж не локалізується в конкретних позиціях, він охоплює всі

суспільні структури та сфери, утворюючи силові поля. Таким чином, Фуко пропонує свою перспективу бачення сучасного суспільства: відносини влади в ньому всюдисущі і продуктивні. Обидві ці характеристики тісно пов'язані. Влада продуктивна тією мірою, в якій не зводиться до однієї певної владної інстанції, але пронизує всі дискурси та види діяльності в суспільстві, таким чином зумовлюючи його продуктивність. Образ влади, яка лише забороняє, заважає і обмежує, на його думку, є занадто поверховим. Влада не лише забороняє, а й спонукає, не тільки обмежує, а й детермінує, нарешті, передбачає певний результат [16]. П. Бурдьє наголошує на символічних перевагах влади, як умові її легітимної номінації та класифікації. Для нього суспільство є двозначною реальністю. Реальність «першого порядку» є системою розподілу та привласнення суспільних благ (капіталу). Реальність «другого порядку» — це система мислення, уявлень, переживань, поведінки, одним словом, символічна матриця соціальної практики. Для моделювання свого бачення владних відносин Бурдьє актуалізує категорію простір, зокрема соціальний простір, який у зв'язку з розмаїттям «капіталів» (економічного, інтелектуального та ін.) набуває характеристик змагального середовища. Класи як носії певних стилів життя і різних капіталів конкурують один з одним, намагаючись мобілізувати в своїх інтересах різні поля влади. Одним з механізмів та проявів влади є «символічне насилля», як спосіб нав'язування певної системи цінностей та настанов, і таким чином легітимації влади в системі «панування-підкорення». Тобто визнання правомірності влади пригніченими нею — запорука її функціонування. Ефект викривлення знання при цьому відбувається не навмисно, оскільки носії влади і самі виявляються залежними від власних ілюзій [5]. Важливі аспекти смислу влади в контексті культурної політики розкриваються в ідеях Х. Арендт про свідому природу влади, її колективну сконструйованість та «потенційний» характер [2]. Владу не можна повною мірою ототожнювати з її конкретними формами, оскільки вона є умовою їх реалізації. Для цього потрібна присутність в єдиному просторі багатьох діючих та інтерпретуючих свої дії суб'єктів. Тобто політичний простір Х. Арендт є «простором явлення», щодо якого інструментальні аспекти політики є другорядними. Політична дія розглядається нею як найвищий прояв творчої активності людини. Аналізуючи трансформаційні процеси, притаманні і капіталістичним, і соціалістичним країнам, Х. Арендт звертає увагу на масовізацію культури, яка оцінюється нею як прояв стагнації політичного тобто культурного життя у зв'язку з відмовою більшості людей від політичної творчості та політичною пасивністю громадян. Проте одним зі способів політичного діяння є осмислення влади, не в сенсі її критики, а сенсі творення комунікативного простору людського самовияву.

Критика модерної теорії влади сприяла усвідомленню того, що вона є іманентною соціальним відносинам, а також подоланню

стереотипу репресії як її неодмінного втілення. Навпаки, частійше за все вона спричиняє виникнення нових знань і в цьому сенсі є позитивним явищем. Класична формула «знання є силою», в постмодерній редакції претворюється на «силу знання». Отже, сила влади має не стільки репресивний, скільки впливовий, до того ж ситуативний характер.

Складно однозначно вибудувати взаємозалежність культури та влади: обидва явища пов'язані з комунікацією, обидва — утілюють і реалізують певні норми життєдіяльності. Ключовою, сполучною ланкою є поняття і явище норми, конкретний зміст якої і визначається культурою. І культура, і влада встановлюють межі, відокремлюють нормальне від ненормального, соціальне від асоціального. Функціонально вони забезпечують внутрішню диференціацію та інтеграцію групи, продукування та використання спільних цінностей, мови, як умови цілісності та структурованості спільноти і водночас її відмежованості від інших. Культурно-значуще і владно-організоване — умова соціальності. Культура і влада не стільки взаємопов'язані, скільки тотожні. Отже, культура є і політичним ресурсом, і джерелом політики. Політика — це завжди «гра сил», причому не завжди усвідомлена, проте незмінно культурна за своїм утіленням.

Отже, головний виклик постмодернізму стосується уявлень про реальність культури як про об'єкт пізнання. В новому тлумаченні він є не щось зовнішнє суб'єкту, а те, що конструюється його мовою. Тобто мова — не лише засіб описування та комунікації, а головний смислоутворюючий чинник. «Природність» історичного дискурсу культури й адекватність реконструкції її минулого вже не є переконливими. Все більшу увагу привертає штучність існуючих способів фіксації тих культурних ознак, які слугують матеріалом для вибудовування з фрагментарних змістів, образів її цілісності.

Зважаючи на вищесказане культуру можна вважати конвенціональною системою, яка функціонує в межах конкретної спільноти, визначає межі її соціальної свідомості, зумовлює їх раціональні й ірраціональні рефлексії, форми соціальної поведінки та норми взаємодії людей. Ця система історично, соціально та психологічно зумовлена і презентує певну соціальну та ментальну модель, яка регулюється політичними засобами. Таким чином, у моделюванні теоретичних підвалин культурної політики варто зважати на таке:

– культура і політика за своїми фундаментальними характеристиками не є суб'єктними явищами: ці поняття набувають того смислу, який виявляється в конкретних умовах та ситуаціях. Його актуальність визначається проблемами, які вирішує людина, група, суспільство;

– спосіб сприйняття та пізнання культури не є принципово важливим для її політичної реалізації. Це можуть бути раціоналізовані форми науки й освіти або нераціональні (позараціональні) рефлексії

на кшталт міфу або ритуалу. Політичний аспект культури є природним для неї й таким, що відповідає існуючим у певному суспільстві світоглядним парадигмам. Тому реалізація культурної політики не обов'язково передбачає способи, подібні до інших видів соціальних політичних практик;

— численні прояви культури можна класифікувати за певною ознакою лише в теоретичній площині. Спільним є те, що вони забезпечують і зумовлюють практичну та психічну активність людини. Культура передусім — це реальність змісту життєвої практики, а не предмет рефлексій. Наукові формули не слід сприймати як безпосередні культурні характеристики суспільств. Сенси культури встановлюються в процесах та діях, зокрема й політичних. Тобто культурою є те, що нею визнається в конкретному суспільному середовищі, а її політичний підтекст не залежить безпосередньо від ставлення до нього;

— практика реалізації культури не передбачає послідовного цілеспрямованого дотримання якомусь заздалегідь визначеного сюжету або правила. Розмаїття ситуацій, в яких опиняється людина, змушує її використовувати будь-які засоби, які вона вважає ефективними. Пов'язана з цим множинність змістів, оцінок та самооцінок актуалізує проблему ідентифікації як головну політичну проблему культурної практики;

— культурна самоідентифікація передбачає все можливе розмаїття виявлення людиною її антропних характеристик та набуває втілення в різноманітних способах маніфестації. Ідентифікація пов'язана з визначенням змісту, формально представленого різними текстами. З огляду на існування нерівності як фундаментальної характеристики суспільства та практики соціальних взаємодій, культурний текст можна вважати складовою політики, тобто стосунків, які мають своїм результатом реалізацію владних відносин.

Отже, культурна політика — це не стільки інституціональна сфера діяльності держави або окремих груп, скільки спосіб волевиявлення будь-якого суб'єкта суспільної дії, який демонструє свої сутнісні культурні (політичні) характеристики. Проте під час моделювання теоретичних підвалин культурної політики слід зважати на ситуацію, яка визначається формулою пост-постмодернізм.

Список літератури

1. Аймермахер К. От единства к многообразию: разыскания в области «другого» искусства 1950-х — 1980-х годов / К. Аймермахер ; пер с нем. под ред. Н. Маргулис. — М. : Изд-во РГГУ, 2004. — 374 с.
2. Арентс Х. Джерела тоталітаризму / Ханна Арентс ; пер з англ. — К. : Дух і літера, 2005. — 584 с.
3. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика / Р. Барт ; пер. с фр., сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. — М. : Прогресс, 1989. — 616 с.
4. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Ж. Бодрийяр ; пер. с фр. С. Н. Зенкина. — М. : Добросвет, 2000. — 387 с.

5. Бурдые П. Социология социального пространства : пер. с фр. / П. Бурдые ; отв. ред. перевода Н. А. Шматко. — М. : Ин-т эксперимент. социологии ; СПб. : Алетейя, 2007. — 288 с.
6. Гуменюк Т. К. Постмодернізм як транскультурний феномен: естетичний аналіз : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 09.00.08 / Т. К. Гуменюк ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2002. — 38 с.
7. Деррида Ж. Письмо и различие / Ж. Деррида ; пер. с фр. Д. Кралечкина. — М. : Акад. проект, 2007. — 495 с.
8. Ильин И. П. Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа / И. П. Ильин. — М. : Интрада, 1998. — 256 с.
9. Ильин И. П. Постструктурализм. Деконструкция. Постмодернизм / И. П. Ильин. — М. : Интрада, 1998. — 255 с.
10. Козловски П. Культура постмодерна: общественно-культурные последствия технического развития : пер. с нем. / П. Козловски. — М. : Республика, 1997. — 240 с.
11. Кристева Ю. Избранные труды: разрушение поэтики / Ю. Кристева ; пер. с фр. Г. К. Косикова, Б. П. Нарумова. — М. : РОССПЭН, 2004. — 656 с.
12. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар ; пер. с фр. Н. А. Шматко. — М. : Ин-т эксперимент. социологии. — СПб. : Алетейя, 1998. — 160 с.
13. Маньковская Н. Б. Эстетика постмодернизма / Н. Б. Маньковская. — СПб. : Алетейя, 2000. — 347 с.
14. Сокал А. Интеллектуальные уловки: критика философии постмодерна / А. Сокал, Ж. Брикмон ; пер. с англ.: А. Костиковой, Д. Кралечкина. — М. : Дом интеллектуал. кн., 2002. — 248 с.
15. Стародубцева Л. В. Лики памяти. Культура эпохи «пост» / Л. В. Стародубцева / Харьк. гос. акад. культуры. — Х. : ХГАК, 1999. — 266 с.
16. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности : работы разных лет : пер. с фр. / М. Фуко. — М. : Касталь, 1996. — 448 с.
17. Фуко М. Надзирать и наказывать / М. Фуко ; пер. с фр. В. Наумова ; под ред. И. Борисовой. — М. : Ad Marginem, 1999. — 480 с.

Надійшла до редколегії 08.11.2013 р.